

RAIMONDAS KAZLAUSKAS

Klaipėdos universitetas

JĖGOS TEISĖ IR TEISĖS JĖGA GRAIKŲ POLITINĖJE TEOLOGIJOJE

From Might is Right to the Right is Might in Greek Political Theology

SUMMARY

The article deals with the development of Ancient Greek legal awareness and its manifestations in the history of Greek political thinking. It focuses on two relatively independent phenomena of Greek civilization: *power* and *law*. The article offers an analysis of their interplay. In contrast to Eastern countries, the forms of Greek regimes continuously mutated. Each historical period and each region had its dominant form of political regime. During shifts from old to new regimes, the new regime was legitimized by relying on the principle of order and justice prevalent at that time. This principle was represented, at least at the beginning, by the Goddess responsible for cosmic order.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama teisinės sąmonės graikų politinės minties istorijoje formavimasis. Pasirinkti du savarankiški, tačiau glaudžiai susiję, graikų civilizacijos fenomenai – *jėga* ir *teisė* – ir pateikta jų istorinės sąveikos analizė. Valdymo formos Graikijoje, priešingai nei Rytų šalyse, nuolat kito. Kiekvienoje graikų istorinėje epochoje vyravo savita valdymo forma. Ji būdavo kaskart naujai legitimuojama, pritaikant ją prie konkrečiai epochai būdingo tvarkos (teisingumo) principo, kurį, bent jau pradžioje, simbolizavo už kosmologinę tvarką atsakinga deivė.

ĮVADAS

Straipsnyje siekiama išnagrinėti teisinės sąmonės genezę graikų politinės minties istorijoje. Tyrinėjime „anapus skliaustų“ sąmoningai iškeliami metodologinė jėgos, galios, teisingumo ar teisėtumo sąvokų analizė. Pasirenkami du

RAKTAŽODŽIAI: Arche, aristokratija, basilėjas, galia, jėga, legitimacija, teisė, tvarkos principas, politinė teologija.
KEY WORDS: arche, aristocracy, basilea, power, strength, legitimation, law, principle of order, political theology.

savarankiški, tačiau persipynę, graikų civilizacijos fenomenai – jėga ir teisė – ir pateikiama jų tarpusavio sąveikos, lėmusios abiejų minėtų fenomenų istorinės raidos būdus, analizė. Vartojama kiek prieštaringas asociacijas galinti kelti *politinės teologijos* sąvoka. Ji reikalinga siekiant aprėpti ne tik su klasikine refleksija susijusį politinės filosofijos, bet ir tradiciniam mentalitetui būdingą religinių problemų ratą, kuriame analizuojama jėgos ir teisės sampratų genezė.

Reikia pasakyti, kad politinės teologijos termino vartoseną truputį temdo jį sukūrusio autoriaus K. Schmitto kažkada reikštos simpatijos nacių ideologijai, tačiau pasirinktos temos savitumui atskleisti jis tinka kur kas labiau nei, tarkim, J. Maritainė'o pasiūlyta racionalistinės mitologijos¹ sąvoka. Viena vertus, politinės teologijos terminas pagal apibrėžimą negali turėti formalios vietos krikščioniškoje politinėje filosofijoje; kita vertus, jis puikiai nusako organišką religijos ir politikos sąsają, būdingą graikų-romėnų minčiai. Pasak H. Barneso, „santykį tarp graikų religijos ir valstybės geriausiai apibrėžė visiškas religijos susilieėjimas su politika. Bažnyčia ir valstybė buvo vienas organizmas, kulto palaikymas buvo neatsiejamas nuo patriotizmo, pamaldumo ir religinės pagarbos buvo laikomasi kaip pilietinių priedermių, o ateizmas, erezija ir šventvagystė sutapo su Tėvynės išdavimu.“² Arba, kaip rašė M. Detienne'as, graikams „gyventi pilietiškai reiškė ne tik dalyvauti eklezijoje ir teismuose, bet taip pat lankytis šventyklose ir šventėse.“³

Antikos graikai daug ilgiau negu kitos Senojo pasaulio tautos sprendė neįti-

kėtinais keblų ir prieštarinę pilietinio bendrabūvio kūrimo uždavinį. Jiems pavyko gana sėkmingai prijaukinti vientisą ir neskaidrą pirmykštės jėgos gaivalą, tuo pat metu nesugniuždant ir nenužeminant konvencijų nemėgstančios individualios žmogiškosios prigimties. Tai, kad graikuose pirmą kartą jėgos stichija (nereikėtų jos painioti su graikų menkai tevertinta vienamate barbarybės sąvoka⁴) visada pulsavo už itin plono civilizacijos formų paviršiaus, taikliai pastebėjo J. Burckhardtas⁵, šia išvalga paneigdamas šiek tiek filisteriškai nuglaisytus J. Winckelmanno samprotavimus apie išskirtinį graikų kultūros formų humanizmą ir neprilygstamą jų harmoniją. J. Burckhardto mokinys ir jaunesnysis draugas F. Nietzsche pratęsė savo mokytojo mintį, suformuluodamas postulatą, teigiantį, jog graikų civilizacijos fenomeną pavyko sukurti, žmogiškosios prigimties dionizišką svaigulį unikaliam perkošus per taurinantį apoloniškos regimybės formų filtrą – dėl įvairių priežasčių to nebuvo lemta padaryti Rytų tautoms⁶. Kalbame apie pirmykštės prigimties instinktų skleidžiamą jėgą, kuri, besiskverbdama pro dieviškosios tvarkos tinklus, praranda savo griaujamąjį pobūdį ir suteikia civilizacijai taip reikalingą kūrybinį postūmį. Pasak F. Nietzsches, graikų dvasios savitumą sudaro „vienas įstatymas – individas, t. y. individo ribų išlaikymas, *saikas*, kaip jį suprato helėnai“⁷.

Vadovaujantis šia nuostata, taip pat ir iš J.-P. Vernanto pasiskolinta mintimi apie graikiškoje valdžios sampratoje vykusį teonomijos virsmą autonomija⁸, straipsnyje siekiama rekonstruoti tvarkos

idėjos raidą graikų politinės minties istorijoje. Laikomasi hipotetinio požiūrio, kad kiekviena graikų istorijos epocha turėjo savitą vyraujančią valdymo formą, iš esmės atitikusią pagrindinį tos epochos tvarkos (teisingumo) principą, kurį, bent jau pradžioje, simbolizavo už teisėtvarką atsakingu laikytas dievas. Jis, anot M. Weberio, paprastai nebūdavo pats galingiausias iš dievų, tačiau turėjo tolesnei raidai palankią etinę kvalifikaciją orakulu skelbti dieviškąjį teisingumą.⁹ Straipsnyje remiamasi ir V. Ehrenbergo mintimi, kad kai kurių graikų dievų varduose užkoduota teisingumo samprata.¹⁰

Pateikiamos antikinėje Graikijoje istoriškai susiklostę valdymo formos ir jas atitinkantys tvarkos (teisingumo) principai, kurie olimpinėje teologijoje patenka išimtinėn Dzeuso globon.¹¹

1. Arche (iki XII a. pr. Kr.) *Metidė*

2. Basilėja (XII–VIII a. pr. Kr.) *Temidė*

1. Sakralinio monarcho įkūnijama archė lemia jo valdžią ne tik žmonių, bet ir viršasmėnės kosminės sąrangos atžvilgiu. Rėmimasis *Metidės* simbolizavimu klastos principu leidžia valdovui būti anapus gėrio ir blogio.

2. Karo vado funkcijomis apribotą basilėjaus valdžią legitimuoja tik būtinybė sieti ją su teise. Valstybėje atsiranda paralelė tarp karinės jėgos ir paprotinę teisę simbolizuojančios *Temidės* principo.

Straipsnyje analizuojamos ne tik istorinės, bet ir religinės, etinės, politinės bei teisinės problemos, todėl nurodytų laikotarpių datos yra sąlygiškos. Reikia pastebėti, kad dėl graikų mitopoetinei tradicijai būdingo sinkretizmo, vaizdinių plastiškumo ir spontaniško daugelio terminų vartojimo, rengiant straipsnį teko neišvengiamai *susiaurinti* ir papildomai apibrėžti natūralias kai kurių pusiau religinio, pusiau teisinio pobūdžio graikiškų žodžių istorinės vartosenos ribas. Kitaip tariant, kai kuriuos esminius žodžius teko įvairiais rakursais „vartyti“ tol, kol jie, nubyrėjus atsitiktinėms, tik atskiriems laikotarpiams būdingoms reikšmėms, įgavo politinės filosofijos sąvokoms tinkamą prasminį krūvį. O kalbant apie šiek tiek retoriškos kalbos figūros vartojimą straipsnio pavadinime, tai ji, manau, tik aiškiau atskleis nagrinėjamos temos graikišką koloritą.

Darbas atliktas, naudojant lyginamąjį, hermeneutinį ir fenomenologinį metodus.

METIDĖ IR ARCHE

Graikų politinės minties raidos neįmanoma išsivaizduoti be santykio su įdirbiu, kurį jiems šioje srityje paliko Rytai. Miniatiūrinis graikų polių pasaulis savo raidos kelią pradėjo pasilypėjęs ant ir atsispirdamas nuo gyva fosilija tapusio dvigubai rytietiško (azijinio ir afrikinio) valstybingumo paveldo, kuris dėl

neadekvačiai išaugusių socialinių struktūrų ir polinkio į gamybinį monumentalizmą pirmiausia sustingdė, o galiausiai ir sugniuždė savo kūrėją.

Senovės Rytų pasaulyje šios, beje, gana išradingos, religinės-teisinės spekuliacijos buvo suprantamos tik socialinės piramidės viršūnėms. Paprastų

žmonių mentalitetui įtakos jos nedarė. Eiliniam žmogui teisinė sąmonė taip ir liko tuščias garsas, nes Rytai savo istorijoje taip ir nesurado būdo, kaip į vieną tandemą galima būtų sukinkyti valstybės politiką su individo morale* ir žmogaus vertę bei orumą pakelti taip, kad jis jaustų sąmoningą atsakomybę už savo krašto likimą.

Kalbant apie politiką, hipertrofuota universalistinė Persijos supervalstybė, vainikavusi visą Artimųjų Rytų istorinio vystymosi raidą, mažiausiai priminė visapusiškai apsvarstytą pilietinės veiklos kūrinių. Ji išaugo, remdamasi vien nepriylgstama savo karine galia ir visiškai nepriklausomai nuo pavergtų tautų ar paprastų žmonių valios, o joje užgimusi mesianistinė zoroastrizmo ideologija, skelbianti šventą kovą dėl kosminio gėrio pergalės, su pavydėtiniu uolumu gniuždė net pačias menkiausias atskiro žmogaus laisvės bei atsakomybės jausmo užuominas. Visų sprendimų raktas čia neginčijamai pateko į sakralinio monarcho rankas, o šis, perfrazuojant žinomą G. Hegelio posakį, tapo pirmuoju ir kuriam laikui vieninteliu laisvu bei visateisiu Rytų pasaulio žmogumi.¹²

Tuo tarpu kalbant apie paprastų žmonių elgesį, jų individualią moralę, senovės Rytai buvo, E. Friedellio žodžiais tariant, paradoksu pilnas „pasaulis be individų“¹³. Nors perdėm rafinuoti dorovinės sąmonės formavimo klausimai čia buvo svarstomi beveik nepaliaujamai, pakylant kartais net iki egzaltacijos būsenos, tačiau juose išreiškiamos mintys

taip ir neįgavo net pačių paprasčiausių, pradinių politinės išraiškos formų.¹⁴

M. Weberis savo *Agrarinėje Senovės pasaulio istorijoje* yra pastebėjęs, kad „visose senovės tautose, nuo Senos iki Euf-rato“, pradžioje galima aptikti tokius pat raidos etapus.¹⁵ Jos pasireiškia kaip *kaimo bendruomenės* ir *pilies monarchijos* idealieji tipai.¹⁶ Tačiau dėl *jūrų pakrančių kultūrų* ir *upių baseinų kultūrų* skirtubių¹⁷ vėliau formuojasi jau dvi atskiros raidos tendencijos. Graikijoje vis platesnį žmonių ratą apimančios ūkinės ir karinės emancipacijos dėka atsiranda pirma *didikų polio*, vėliau *hoplitų polio* ir, galiausiai, demokratinio *piliečių polio* idealieji tipai.¹⁸

O Rytuose, kur valdovas monopolizuoja prekybą ir ilgainiui tampa visišku savo palydos bei administruojamų valdinių šeiminiųku, išsirutulioja kitas raidos variantas: miestų plėtra čia sustabdoma ir jie „neturi autonomijos“ (Egiptas), arba išlaiko tik ribotą „sakralinę autonomiją“ (Mesopotamija). Šiomis sąlygomis rytietiškos valstybės idealieji tipai pradžioje yra *miesto monarchija*, o vėliau – biurokratinė *leiturgijų** valstybė*.¹⁹

Tuo metu, kai Rytuose politinės sąmonės raida buvo dirbtinai sustabdyta, Vakaruose graikai, žymiai geriau išlaikę bendruomeninio gyvenimo struktūras, savo istorinėje raidoje ilgainiui suvokė, kad tikrą valstybę, arba poli, gali sukurti tik pakankamą atsakomybės ir savarankiškumo lygį pasiekusi žmonių bendrija. Pasak Aristotelio, tam pasiekti reikalingi du esminiai politinės prigimties bruožai:

* Traktate *Į amžinąją taiką* I. Kantas teisės sampratą kaip tik ir sieja su moralės ir politikos sinteze.

** Graikiškai – *prievolių*.

A – „valstybė yra laisvųjų bendrija“²⁰;

B – „ji yra ūkių ir giminių bendrija gero gyvenimo labui, siekianti tobulo ir sau pakankamo gyvenimo“²¹.

Filosofu nuostata aiški: piliečiais gali būti ne bet kokios žmogiškos būtybės, o tik tie išrinktieji žmonių padermės nariai, kurie bendrijos vidaus statuso atžvilgiu yra lygūs (*homoioi*), išorinės padėties atžvilgiu yra nepriklausomi (*autarkeia*), o gyvenimo tikslo atžvilgiu siekia būti *geri ir teisingi*²². Kitaip tariant, graikų valstybė esanti kur kas daugiau, nei paprasta aritmetinė jos žmogiškųjų dėmenų suma.

Kodėl ilgą laiką graikams vieninteliams sekėsi brandinti ir įforminti moraline sąmone apdovanotą politinį kūną? Vienareikšmio atsakymo čia nėra. Pradiniu tolesnės analizės tašku galėtų būti teiginys, jog tam tikra prasme savo istoriją graikai pradeda tuo, kuo Rytų pasaulis ją užbaigia – t.y. sakraline monarchija. Knoso ir Mikėnų rūmai savąja socialine-ekonomine sąranga, kaip ir juose reziduojantys valdovai, mažai kuo skyrėsi nuo prototipų Artimuosiuose Rytuose. Visą šį pasaulį su centru Rytuose ir vakarietiška periferija XII a. pr. Kr. iki pamatų supurtė *jūrų tautų* antplūdis. Jis suniokojo bronzos amžiaus valstybes, bet paprastoms bendruomenėms, tuo metu jau beveik paverstoms klusniu despotijos priedėliu, netikėtai suteikė atsinaujinimo galimybę. Prasidėjus geležies amžiui Viduržemio jūros baseine vėl atsikūrė arba atsirado nauji miestai-valstybės. Šalia chrestomatiškai pagarsėjusių graikų *poleis* ir italikų *civitates* iškilo ir tokie mažiau žinomi miestai-valstybės kaip frigų Gordionas, lidų Sardai, žydų Jeru-

zalė ir Samarija, finikiečių Tiras ir Sidonas, taip pat toli vakaruose įkurta Kartagina. Tačiau Rytuose bendruomeninių laisvių renesansas truko labai neilgai. Lėtai, bet užtikrintai, it feniksas iš pelenu, atsigavo senųjų despotijų refleksai, atkurdami afroazijinę valdžios tradiciją. Taisyklė eilinį kartą paneigė išimtį. Žmonių širdyse sakralinės monarchijos išsiilgimas čia pasirodė esąs toks stiprus, jog net ilgą laiką savo teisėjų laikais sėkmingai valdovo jungo išvengusi Dievo išrinktoji tauta iš paskutiniojo savo teisėjo Samuelio su kvailu užsispyrimu pareikalavo: *Duok mums karalių, kaip kad jį turi visos tautos* (1 Sam. 8, 5).

Žvelgiant ne religiniu, bet politiniu ir sociokultūriniu aspektu, civilizacijos vėliavnešiu buvo lemta tapti ne žydams, o graikams; ne Palestiniai, bet Balkanams. Būtent graikų pasaulis lemtingai pasirodė esanti silpniausia grandis Rytų despotijų grandinėje. Netgi vėlyvojo bronzos amžiaus laikais Mikėnų Graikija dėl resursų stokos tepajėgė sudalyvauti vos viename imperialistiniame kare (prieš Troją) ir savo ekonomines-demografines problemas mieliau sprendė lengviausiu – masinės emigracijos keliu. Rytuose žmonės tvirtai tikėjo, kad jų miestus įkūrė dievai²³, tuo tarpu polių kūrėjai Graikijoje „technine prasme sąmoningai patys ėmė formuoti dievus pagal savo politinius poreikius, panaudodami tam olimpiečius be jų žinios ir sutikimo“²⁴. Kaip tik tokios graikų „silpnybės“ netikėtai jiems suteikė unikalią atsinaujinimo galimybę. Veikiant nepaliamajam socialinių santykių krizei, politinė teologija čia ėmė sparčiai evoliucionuoti nuo teonominio prie autonominio politinių įvykių

raidos aiškinimo. Rytuose tai, be jokios abejonės, vienareikšmiškai būtų buvę palaikyta valstybinės didybės ir moralinių vertybių praradimu. Kaip tik šia prasme olimpinėje religijoje į akis krinta toks dievų statuso sumenkėjimas ir žmonių poelgių svarbos išaukštinimas. Dar daugiau – užuot patys veikė, dievai tvarkos palaikymo atsakomybę čia kone su tartinai patiki herojiškiems žmonėms. B. Snellas rašo: „Homerą savo poemose parodo dievus, kurie neverčia žmonių kristi į dulkes; priešingai, suartėdamas su žmogumi, dievas jį išaukština, išlaisvina, sustiprina ir sutvirtina jo pasitikėjimą savimi.“²⁵

Tvarkos sampratos raidą antikinės Graikijos istorijoje sekti yra itin sunku, ypač ankstyvąją jos dalį.²⁶ Beveik neįmanoma pasiremti rašto (pražuvusio XII a. pr. Kr.) paminklais, kurie yra arba ligi šiol neiššifruoti (linijinis raštas A), arba pasakoja išimtinai apie nuobodžią rūmų ekonomikos kasdienybę (linijinis raštas B).²⁷ Politinės teologijos analizei tenka panaudoti šiam reikalui tinkamus fragmentus iš vadinamosios mitopoetinės graikų tradicijos, juolab, pasak Aristotelio, „žmonės išsivaizduoja pagal save tiek dievų išvaizdą, tiek gyvenimą“²⁸. Duomenų bazėje stokojant tikslios metrikos, tenka užsiimti vos ne fenomenologine esmėžiūra ir kiek savavališkai formalizuoti natūraliai išaugusią ir kaip tik todėl tikslumu dažnai besibodinčią graikų politinę teologiją.

Ko gero, mažiausiai arbitralus nagrinėjamo pasaulio teisinės sąmonės prin-

cipas, kurį tyrinėtojas, nenorėdamas pažeisti minties nuoseklumo, vis viena neišvengiamai turi *įvesti* į margą senovės Graikijos istoriją, turėtų remtis bent jau pačių graikų sukurta tvarkos vizija. Labai tikėtina, jog tai yra ne kas kita, kaip politiškai mažesnių poetų įvairiu laiku išsakyta tvarkos metaforų seka. Akivaizdžiausiai tokia seka išsiskiria *Dzeuso* – vyriausio galią įsameninančio graikų dievo – daugybėje santuokinių ryšių su kaskart vis tvirtesnį teisės autoritetą išreiškiančiomis deivėmis, taip pat iš šių ryšių gimusių dukterinių dievybių – *Horu** – vardų teisinėje simbolikoje.

Dauguma senųjų politinės teologijos vaizdinių graikų pasaulyje byloja ne apie pirminę harmoniją, o apie pirmąjį konfliktą tarp grubios fizinės jėgos ir rafinuotos klastos²⁹, tik kartais virstantį laikinu ir netvariu tandemu. Kuomet jaunystės ambicijomis trykštantis *Dzeusas* nusprendžia jėga nuversti teisėtą savo tėvo valdžią, būtent deivė *Metidė*** jam pakiša mintį, užuot atvirai kovojus, griebtis gudrybės ir, tapusi pirmąja jo žmona³⁰, nuodais lemtingai sumažina titanų jėgas.³¹ Tačiau klasta paremtas valdžios uzurpavimas vėliau vis viena virsta kruvina titanomachija, kurioje laimi fiziškai stipriausio dievo *Dzeuso* pusė³². Ir nors dievų valdovas po kartu pasiektos pergalės laimėtą įtaką pasaulyje po lygiai pasidalijo su kitais dviem broliais, o „žemė visiems pasiliko bendra“³³, *Dzeusas*, remdamasis akivaizdžiu jėgos pranašumu, greitai primetė kitiems dievams neribotą savo valdžią. Didžiuodamasis savo jėgos pranašumu, jis pareiškia:

* Graikijoje – metų laikų deivė; vėliau – tvarkos ir teisingumo personifikacijos.

** Graikiškai – *mintis, gudrumas, klasta*.

*Jeigu pačiam man noras užeis grandinę patempti,
Jus su žeme kartu, su mariom visom aš pakelsiu.*

<...>

*Tiek už visus dievus ir žmones esu galingesnis.*³⁴

Po pasiektos pergalės nuolatiniais *Dzeuso* palydovais ir jo suverenios valdžios simboliais tampa *Kratas* ir *Bija**. Tai naujas, ką tik užgrobtos valdžios pasaulis, kuriame dar nėra nieko pastovaus, o pati valdžios substancija, *Arche*** , tebėra nenusistovėjusi ir nepripažinta kieno nors teisėta nuosavybe. Jame su viską nustelbiančios jėgos pradūkoja kojon seka gudrioji mintis, klausta. *Metidė* reikalinga būtent tada, „kai dieviškasis pasaulis dar tebekunkuliuoja ar kai jo jėgų pusiausvyra akimirksniu sutrinka“³⁵. Toks valdymas primena smauglio ir gyvatės tandemą, kurio nariai pasmerkti nuolatiniam tarpusavio įtarumui, o pusiausvyra jame prarandama, vos tik sumažėja abu narius jungiantis savivalės demonstravimo poreikis. Ir išties, neilgai trukus *Dzeusas* pašalina pavojingą savo porininkę. „Vesdamas, užvaldydamas bei prarydamas *Metidę*, jis tampa ne šiaip sau monarchu,

o pačia Aukščiausiaja Valdžia.“³⁶ Greitai išaiškėja, kad apgaulė tampa nuo jo neatskiriama, o ją įkūnijantis Olimpietis tampa visišku savo žodžio šeimininku. Kitame darbe M. Detienne’as taip patikslina ankstesniąją savo mintį: „*Dzeuso* atsainumas santykiuose su tiesa Homero kūrinyje atsiskleidžia kaip vienas jo valdžios aspektų. Tai valdžia, kuri nuolatos svyruoja tarp teisinės tvarkos ir visiškos savivalės.“³⁷

x x x

Labai tikėtina, jog mitopoetinėse schemose apie jėga paremtą *Dzeuso* viešpatavimą atsispindėjo realios graikų istorinės patirties reminescencijos. *Iliadoje* Likijos basilėjus, *Dzeuso* sūnus Sarpedonas aiškina Glaukui, kad už žmonių jiems rodomą pagarbą, prabangą ir neginčijamą pirmenybę naudotis kitais gyvenimo malonumais karaliai privalo atmokėti nuolatinio fizinio pranašumo palaikymu ir pasiaukojama karine narsa:

*Šiandien mes turim dėl to eilėse pirmutinėse būti
Ir su likais narsiais stovėti, kur mūšis karščiausias.*³⁸

Atsižvelgdama į minėtąją jėgos logiką, buvusio basilėjaus Achilo vėlė su pa-

grįstu nerimu klausė Odisėjo apie beparamos likusį savo tėvą Pelėją:

*Ar nebeklauso dabar jo niekas Heladėj ir Ftijoj,
Kai jau senatvės našta rankas ir kojas prislėgė?*³⁹

Mat tiems, kurie dėl senatvės ar negalios daugiau nebepajėgė išlaikyti val-

džios svorio, tekdavo pasekti Odisėjo tėvo Laerto pavyzdžiu. Sekant Homero

*** Graikiškai – *valdžia* ir *jėga*.

**** Graikiškai – *pradas*, *galia*, *jėga* arba *valdžia*.

mintimi, buvęs herojus, dabar praradęs jėgą, o tuo pačiu ir šlovę (*thymos*), privalo blaiviai įvertinti naujai susidariusią padėtį. Vienišas ir nuskuręs jis apsigyvena „*kaimė, nebeina niekad į miestą*“⁴⁰.

Visuomenė, kurioje valdžia remiasi beveik išimtinai jėga, įmanoma tik trumpalaikė valdžios legitimacija. Ji iš esmės negali būti institucionalizuojama, kadangi remiasi vien prestižu; tačiau šlovė, sukurianti prestižą jėgos ir sėkmės pagalba, kaip politinė vertybė, yra pernelyg efemeriška. Kaip rodė Odisejo pavyzdys, Itakėje dėl ilgamečių basilėjaus klajonių pasikeitus jėgų pusiausvyrai, į tariamos našlės ranką ir valdovo vietą tuoju atsirado daugybė pretendentų.

Nuorodų apie seniausias legitimias žmonių valdymo formas randame Platono veikaluose. Keliuose jo dialoguose kalbama apie palaimingais *Krono* laikais buvusią tiesioginę dieviškąją teokratiją⁴¹, kada dievai ganydavę žmones, kaip kad žmonės gano savo gyvulių kaimenes.⁴² Šių teiginių kilmė, regis, galėjo sietis su filosofo puoselėtomis svajomis apie priešistorinę aukso amžiaus

visuomenės harmoniją. Toks priešistorinis *action directe** tipo valdymas iš esmės reiškė kieta piemens ranka ganomą žmonių kaimenę. Piemuo graikams buvo vienareikšmis greitos sėkmės atkakliai siekiančio žmogaus, kuris, vesdamas savo kaimenę, reikalui esant, nedvejodamas naudojo nuožmią jėgą, simbolis, tuo pat metu sumaniai derindamas ją su diplomatija bei nestandartiniais poelgiais. Graikų valdovai labai didžiuodavosi tuo, kad savo kelią jie pradėdavę kaip paprasti bandų piemenys, o vėliau tapdavę ir vyrų piemenimis – *poimenes laon*; tuo tarpu gyvulių aptvaro pavadinimas – *apella* – vėliau įgijo karinio tautos (dorėnų) susirinkimo reikšmę.⁴³ Kaip tik dėl šio bruožo neįmanoma įžiūrėti jokio prieštaravimo tarp tiesioginės teokratijos ir valdymo, paremto pačia grubiausia prievarta. Minėtojo valdymo požymius buvo bandžiusi rekonstruoti ir ankstyvosios graikų klasikos politinė mintis. Vienas iš trisdešimties oligarchų tarybos vadų, antrosios kartos sofistai Kritijas savo dramoje *Sisifas* rašė:

*Kadais gyveno žmonės be jokios tvarkos,
Kaip gyvuliai, tik prievartai paklusdami.*⁴⁴

Graikai, ieškodami seniausios jiems žinomos padermės, jau turinčios šiokių tokių autonominės teisės daigų, provaiz-

džio, dažniausiai nurodydavo į Homero santūriai apdainuotus kiklopus:

*Jie nei vyrų nešaukia bendrų, nei įstatymų leidžia,
O gyvena po vieną aukštųjų kalnų ir uolynų
Apvaliaskliaučiuos urvuos ir teisia kaip nori kiekvienas
Žmoną arba vaikus, nesiklausdamas niekad kaimynų.*⁴⁵

* Franc. – tiesioginis veikimas.

Anot Platono (šiuo atveju jam antrino ir Aristotelis), pereinamoji organizuoto žmogiškojo gyvenimo grandis tarp pirmąsios despotijos ir įstatymais reglamentuoto polio buvusi *dinastija*⁴⁶, arba *oikonominė* šeimos ar genties vyriausiojo valdžia.⁴⁷ Tačiau ši su poliu kontrastuojanti valdymo forma klasikos filosofų nelabai tedomino, todėl ir liko plačiau nenagrinėta.

II a. pr. Kr. visuotinės istorijos pradininkas Polibijas, savo *Pragmatinėje istorijoje* apibendrinęs žymiausių Viduržemio jūros tautų santvarkų raidą, padarė išvadą, kad istorinėje raidoje visoms valstybėms teko patirti gamtinę egzistenciją menantį „jėgos ir baimės“⁴⁸ viešpatavimo laikotarpį, kai žmonių bandas valdė aiškų jėgos pranašumą turintis vadas. „Vienas iš žmonių pralenkė kitus kūno jėga ir dvasios tvirtybe. Toks tapdavo vadu ir valdovu. Tą patį gali-

ma pastebėti ir tarp visų neprotingų gyvūnų; <...> stipriausieji visada tampa vedliais.⁴⁹ Tik fizinė jėga riboja šią valdžią, kurią galima pavadinti cheiokratija.⁵⁰ *Cheiokratija**, arba vado valdžia, Polibijo teorijoje ir pradeda, ir „uždaro“ valdžių kaitos ciklą.⁵¹ Tačiau jau pirmuoju laikotarpiu, kuriame buvo pereinama nuo protomonarchijos prie monarchijos, tauta vado įvaizdyje pradeda skatinti moralinio gėrio bruožus ir tuo pačiu metu peikti moralinio blogio požymius.⁵² Ir tik pačioje šio proceso pabaigoje, „kuomet asmuo, stovintis bendrijos priešaky ir turintis aukščiausią valdžią <...>, kiekvieną savo valdinių ima vertinti pagal nuopelnus ir šie jam paklūsta jau ne iš baimės, o proto vedini“, priartėjama prie būklės, kurioje „despotas nepastebimai virsta karaliumi, o protas ima valdyti atšiauriai drąsą ir kūno jėgą“⁵³.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Jacques Maritain. *Laws in the Historical Development of Mankind*. // *God, History and Historians*. C. T. McIntyre (Ed.). – New York: Oxford University Press, 1977.
- 2 Harry E. Barnes. *An Intellectual and Cultural History of the Western World*. – New York: Random House, 1937, p. 164, p. 164.
- 3 Marcel Detienne, Giulia Sissa. *Povsednevnaia žizn grečeskich bogov*. – Maskva: Palimpsest, 2003, p. 194.
- 4 Aristotelis. *Politika*. Vertė M. Strockis. – Vilnius: Pradai, 1997, 1327 b.
- 5 Jacob Burckhardt. *Kulturgeschichte Griechenlands*. – Wien-Leipzig: J. Müller & Co, 1923.
- 6 Friedrich Nietzsche. *Tragedijos gimimas, arba Helenizmas ir pesimizmas*. – Vilnius: Pradai, 1997, p. 41–43.
- 7 Ten pat, p. 50.
- 8 Jean-Pierre Vernant. *Proišchoždenije drevnegrečeskij mysli*. – Maskva: Progress, 1988, p. 58–102.

- 9 Max Weber. *Religijos sociologija*. – Vilnius: Pradai, 2000, p. 44–45.
- 10 Victor Ehrenberg. *Die Rechtsidee im frühen Griechentum. Untersuchungen zur Geschichte der werdenden Polis*. – Leipzig: Hirzel, 1921, S. 2.
- 11 Josef Stüttler. *Sittlichkeit und Recht*. – Aschaffenburg: P. Pattloch, 1971, S. 27.
- 12 Georgas Hegelis. *Istorijos filosofija*. – Vilnius: Mintis, 1980, p. 131.
- 13 Egon Friedell. *Kulturgeschichte Aegyptens und des alten Orients*. – Muenchen: Verlag C.H.Beck, 1977, S. 219.
- 14 Karl Jaspers. *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. – Frankfurt/M.-Hamburg: Fischer, 1957, S. 56.
- 15 Max Weber. *Agrarnaja istorija Drevnego mira*. – Maskva: Kanon-Press, 2001, p. 134.
- 16 Ten pat, p. 134–5.
- 17 Ten pat, p. 98.
- 18 Ten pat, p. 136–140.

* Graikiškai – *rankos valdžia*, jėgos dominavimas. Plg. Faustrecht.

- 19 Ten pat, p. 137–9.
- 20 Aristotelis. *Politika*. Vertė M. Strockis. – Vilnius: Pradai, 1997, p. 1279 a.
- 21 Ten pat, 1280 b.
- 22 Ten pat.
- 23 Marcel Detienne, Giulia Sissa. *Povsednevnaja žizn grečeskich bogov*. – Maskva: Palimpsest, 2003, p. 166.
- 24 Ten pat, p. 169.
- 25 Bruno Snell. *The Discovery of the Mind in Greek Philosophy and Literature*. – New York: Dover Publications, 1982, p. 32.
- 26 Jaan Puhvel. *Lyginamoji mitologija*. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 127.
- 27 Moses I. Finley. *Aspects of Antiquity. Discoveries and Controversies*. – New York: Viking Press, 1968, p. 25–28.
- 28 Aristotelis. *Politika*. Vertė M. Strockis. – Vilnius: Pradai, 1997, 1252 b.
- 29 William Tyrrell, Frieda Brown. *Athenian Myths and Institutions. Words in Action*. – Oxford: Clarendon Press, 1990, p. 22.
- 30 Hesiodas. *Teogonija*. Vertė A. Kudulytė-Kairienė. – Vilnius: Aidai, 2002, p. 886.
- 31 Apolodor. *Mifologičeskaja biblioteka*. – Leningrad: Nauka. 1972.
- 32 Hesiodas. *Teogonija*. Vertė A. Kudulytė-Kairienė. – Vilnius: Aidai, 2002, p. 629–735.
- 33 Homeras. *Iliada*. Vertė A. Dambrauskas. – Vilnius: Vaga, 1979, p. 187–193.
- 34 Ten pat, p. 23–24, p. 27.
- 35 Marcel Detienne, Jean-Pierre Vernant. Sajunga su Metide ir viešpatavimas danguje. // *Mitologija šiandien. Antologija*. Sud. A. J. Greimas, T. M. Keane. – Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 127.
- 36 Ten pat, p. 128.
- 37 Marcel Detienne, Giulia Sissa. *Povsednevnaja žizn grečeskich bogov*. Maskva: Palimpsest, 2003, p. 127–128.
- 38 Homeras. *Iliada*. Vertė A. Dambrauskas. – Vilnius: Vaga, 1979, p. 315–316.
- 39 Homeras. *Odisėja*. Vertė A. Dambrauskas. – Vilnius: Vaga, 1979, p. 496–497.
- 40 Ten pat, p. 188.
- 41 Platonas. *Kritijas*. // Platonas. *Timajas. Kritijas*. Vertė N. Kardelis. – Vilnius: Aidai, 1995; Platon. *Politik*. // Platon. *Zakony*. – Maskva: Mysl, 271 e; Platon. *Zakony*. Maskva: Mysl, 1999, 713 b.
- 42 Platon. *Zakony*. – Maskva: Mysl, 1999, 713 d.
- 43 Paul Faure. *Povsednevnaja žizn Greciji vo vreme na trojanskoj voiny*. – Moskva: Palimpsest, 2004, p. 176–177.
- 44 *Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika*. Sud. Bronislavas Genzelis. – Vilnius: Mintis. 1977, p. 115.
- 45 Homeras. *Odisėja*. Vertė A. Dambrauskas. – Vilnius: Vaga, 1979, p. 112–115.
- 46 Platon. *Politik*. // Platon. *Zakony*. – Maskva: Mysl, 1999, 680 b.
- 47 Aristotelis. *Politika*. Vertė M. Strockis. – Vilnius: Pradai, 1997, 1252 b.
- 48 Polibij. *Vseobščaja istorija*. T. I, 1994.
- 49 Ten pat, p. 5, p. 7.
- 50 Ten pat, p. 12.
- 51 Olof Gigon. Das hellenistische Erbe. // *Propyläen Weltgeschichte. Griechenland. Die hellenistische Welt*. Hg. G. Mann, A. Heuss. – Berlin-Frankfurt/M.: Propyläen Verlag, 1986, Band III, S. 592.
- 52 Polibij. *Vseobščaja istorija*. T. I. 1994, p. 6, p. 8.
- 53 Ten pat, p. 6, p. 12.

B. d.